

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved *W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson*

INDHOLD:

Sig. Schoubye:

Emil Nolde 1867–1967

Troels Fink:

Afsluttende bemærkninger til Slesviger-diskussionen

Jørgen Slettebo:

Gamle sønderjyske håndarbejder

Senius Tiedemann:

De nordslesvigske runesten

Chr. Stenz:

Den store egnsvandring 3. september 1967

Hans H. Worsøe:

Jens Hansens kopibog

Jens Lampe:

Et brev fra Tønder 1860

Sagt og skrevet

Boganmeldelse

Historisk Samfund for Sønderjylland

meddeler, at

Den store egnsvandring

i år går til Stapelholm; den finder sted søndag d. 3. september. Samtlige deltagere befordres i busser, og der bliver afgang fra Kruså kl. 9,30.

Der arrangeres busbefordring fra de fire sønderjyske købstæder, men mødesteder og tidspunkter bekendtgøres senere.

Udflugtsmål bliver Svabsted, Sønder Stapel, Bergenhusen (med saksergård) og Hohngården ved Rendsborg.

Der spises i Grosser Garten, Frederiksstad, og man kan vælge mellem middag med tre retter til 6,50 DM incl. betjening og en billigret til 3 DM incl. betjening, men der bliver også mulighed for at spise medbragt mad.

I Frederiksstad holder skoleinspektør Th. Peters, Tønning, et kort foredrag om Stapelholm, og museumsinspektør Hans Neumann, Haderslev, taler om slesvigsk og saksisk byggeskik.

Deltagerprisen bliver 30.00–34.00 kroner.

Nærmere oplysninger om turen tilsendes alle medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland medio august.

Oversigt over turen findes i dette hæfte side 284.

Vil De være med ved åbningen af en gravhøj

Sammen med Haderslev arkiv- og museumsforening er vi indbudt til at overvære afslutningen på det store udgravningsarbejde ved VEDSTED lørdag den 26. august kl. 15,30. Museumsinspektør H. Neumann vil fortælle om den interessante udgravning.

Amtsudvalget.

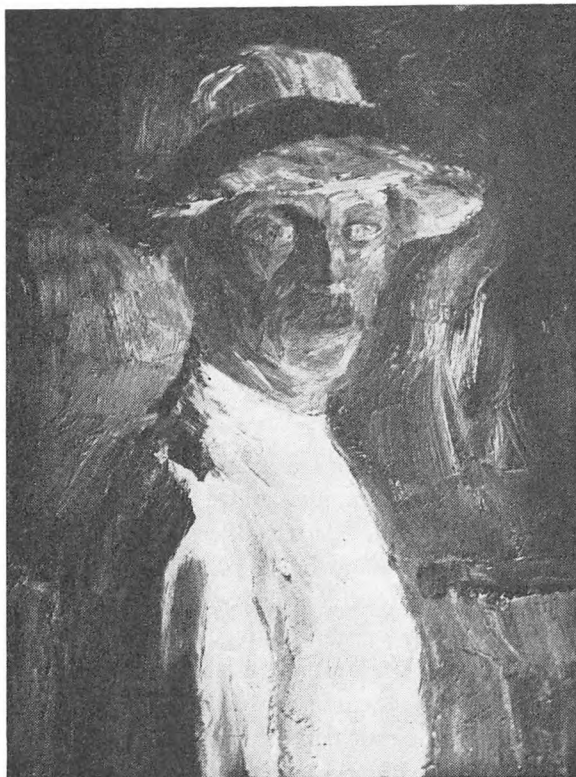
»BOGBØRSEN«

Sognefoged A. B. Møller, Raahede pr. Hviding,
ønsker: H. P. Hanssen: Fra Kampaarene I.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster 20.00 kroner årlig i abonnement (frit tilsendt). Abonnement og enkeltnumre (2.00 kroner stykket plus porto, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, tlf. (046) 2 27 04, eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (045) 2 17 37. Prøvenummer tilsendes gratis på anmodning.

*Emil Nolde: Selvportræt 1917. 83×65 cm.
Tilhører Nolde-museet.*

EMIL NOLDE 1867-1967

I anledning af hundredeårsdagen for Emil Noldes fødsel giver museumsinspektør, dr. Sig. Schoubye, Tønder, en kort skildring af den særprægede, slesvigske kunstners liv.

I det førende danske kunstnerleksikon fra 1949 hedder det om Nolde, at han efter genforeningen ønskede tilknytning til Danmark og flere gange gennem udstillinger søgte at vinde indpas, men at hans kunst føltes fremmed og aldrig har vundet større genklang her i landet.

Det med genklangen har vel ændret sig efter hans død i 1956, hvorimod det sikkert stadig har gyldighed, at hans kunst føles fremmed herhjemme. Om dette nogen sinde kan blive anderledes, er vanskeligt at spå om, men hans ry er i hvert fald ubestridt, og på det internationale kunstmarked er han blevet bestseller.

Det blev hans skæbne gennem et meget langt liv altid at sætte sig mellem to stole, kunstnerisk, nationalt, religiøst, adfærdsmæssigt. Med lysten masochisme citerer han i erindringsbogen *Jahre der Kämpfe* side op og side ned 1967-8

den nedvurdering, han var genstand for fra tysk kunstkritik. Få memoirer minder i den henseende mere om Mit Livs Eventyr. Adskilligt andet har H. C. Andersen og Nolde tilfælles, men ikke den »Zweiströmigkeit« som kun den, der vokser op i et grænseområde, hvor to vidt forskellige kulturer mødes, kan knuges af og inspireres ved.

Burkal sogn, hvor Nolde blev født 1867, er såvel geografisk som menneskeligt, et særpræget område i det »slesvigske«. Sletter og vandløb og højst uensartet bonitet præger landskabet, og området har været hjemsted for alle hånde religiøse sekter. Nationalt var det, da Nolde blev født, helt overvejende dansk, men i tiden indtil Genforeningen fortyskedes det så meget, at stillingen 1920 var omtrent lige. Omgangssproget var dog altid dansk.

Fra barndommens landskab og fra hjemsogets tænke måde kunne Nolde aldrig frigøre sig. Vidt kom han, men måtte altid vende tilbage, om ikke til Burkal så til det nærliggende Møgeltønder og eventyrverdenen omkring Rudbøl sø, hvor han fra sit 60. år boede på det pompøse Seebüll, som nu er museum. I erindringsbogen fortæller han om sin ungdoms fantasterier i forbindelse med landvinding og inddigning. Siden, da Tøndermarsken på dansk initiativ afvandes og gøres anvendelig for intensivt landbrug, føler han sig truet af den »rationelle udnyttelse« og taler om det barbariske dige, der ødelægger al skønhed og alt det vidunderlige.

«. . . Hvor er møllerne, broerne, sejlrenderne, pramgravene, prammene? – Erstattet med toldsteder, pumpestationer og spærrende diger. Kommende slægtled vil snart være uvidende om de tabte skønhedsværdier. Den mest særprægede, måske den skønneste egn, i det hellige tyske rige er blevet delt, sønderrevet og gået tabt ved landsfremmede ingeniører og folks kolde blikke og en landegrænses uretfærdighed. Kun en maler så det, lykkelig ved mindet om, at han fik lov til at se det.« Sjældent tager Nolde stilling til grænsedragningen i 1920, men følte sig hele sit liv draget mod det nordiske. Om 1912, da han er isoleret til alle sider og var undsagt af såvel gamle som unge, skriver han, at »alt måtte blive således på grund af min kejtethed, fordi jeg handlede ud fra min drift uden forudgående taler, fordi jeg hader diplomati og kompromis, og fordi man menneskeligt ikke forstår mit nordisk-tyske væsen, som det vel er svært at forstå.«

I slutningen af Jahre der Kämpfe, som omhandler tiden o. 1913, taler han patetisk om at han vil tilbagegive den tyske kunst sin mistede tyskthed, om sin lidenskabelige kærlighed til den gamle rene tyske kunst »i dens barske, egensindige, sjæleligt fuldendte skønhed, i dens dybe, naturforbundne fantasi og i det udsigelige«, som ikke-germaneren står uforstående og målløs overfor.

Dette offentliggjorde han i 1934. Det gjorde ikke indtryk på Hitlers barbarer. Tre år efter er han »entartet«.

De hellige tre konger. 1913. Farvelitografi. 64,6×53 cm. Tilhører Nolde-museet.

Slesvigeren var hverken dansk eller tysk. Imidlertid bør i denne sammenhæng fremhæves en efter mit skøn meget central iagttagelse af Rostrup-Bøyesen, der gør opmærksom på, at man ved herhjemme at betragte Noldes maleri som en typisk eksponent for tysk kunst bytter om på årsag og virkning. Med støtte i Sauerlandts tese om, at tysk kunsts skæbne også i dag (1921) ligger i hans hænder, understreger han, hvordan Nolde simpelt hen har formet det begreb, man i dag gør sig om moderne tysk kunst. Det nazistiske interregnum snarere fremmede end hæmmede denne proces.

Sent kom han i gang, og igennem en ordinær håndværkeruddannelse måtte han, ja, endog en 6-årig lærergerning som tegnelærer blev han ikke forskånet for. 31 år gammel river han sig løs, prøver at lære noget af fransk malerkunst under et længere ophold i Paris, men der er langt fra

Nolde til Louvre. I København føler han sig også ensom, sky og bitter, men opholdet her fik alligevel en helt afgørende betydning for ham, idet han under et ophold i Hundested træffer Ada Vilstrup, som han gifter sig med 1902. Større kontraster, den jyske præstedatter og den sønderjyske bondesøn, kan ikke tænkes, men Ada blev hans gode fé. Selv den skeptiske familie i Nolde erobrede hun. Det er karakteristisk for Nolde, at den kunstner i Danmark, der gjorde størst indtryk på ham, var Willumsen, fordi dennes kunst går ud over den vanlige smag. Og tydelig vendt mod den franske kunst, Nolde aldrig kom til at værdsætte, siger han om Willumsen: Hans kunst går ud over den vanlige smag. Hvor begrebet smag ikke længere slår til i kunsten, begynder for mig det klimaks, jeg elsker. Hans malemåde de første år af det nye århundrede er endnu følsom impressionistisk. I 1906 indføres han i et avantgardistisk kunstmiljø hos Karl Ernst Osthaus, grundlæggeren af det berømmelige Folkwangsmuseum i Hagen, hvor først og fremmest Gauguin og van Gogh tilfredsstillede hans hang mod det mytiske og det symbolske. Samtidig kommer han i kontakt med den nye tyske expressionisme og med Schmidt-Rottluff, Kirchner og Heckel og er 1½ år knyttet til deres sammenslutning Die Brücke, uden at man har indtryk af noget varigt venskab. Den berømte grafiksamler Gustav Schiefler fra Hamborg fører ham sammen med Munch. Hans første træsnit er fra 1906, de første litografier fra 1907. Det er tydeligt, at Munch øver en stor indflydelse på ham, men skildringen af det eneste møde med den norske gigant virker som alle andre konfrontationer med samtidige kunstnere indholdsløs, klichéagtig: Vi sad ved en øl – Munch, Schiefler og jeg. Schiefler ville gerne have, at vi skulle træffe hinanden. Han talte menneskeligt, fængslende og smukt. Munch sagde kun lidt, jeg næsten ingenting. Næste formiddag mødtes vi igen. Munch var forsoldet. Han levede dengang i druk. Han drak og skabte samtidig sin skønneste grafik og malede sine billeder – den store kunstner. Men vort møde faldt ikke videre heldigt ud, eller var på nogen måde interessant. Det blev da også ved det.

Men produktiv som ingen sinde før bliver han. Og sit endelig gennembrud får han ved de i Rudbøl malte religiøse billeder. Nadverbilledet stammer fra denne hektiske periode. Om dets tilblivelse skriver han i *Jahre der Kämpfe*: »Med tynde blyantsstreger tegnede jeg hårdt og spidst tretten mennesker på et lærred, frelseren og hans tolv apostle, siddende omkring et bord i den lunkne forårsnat, i natten før Kristi store lidelser begyndte. Det var timerne, hvor Kristus åbenbarede sig i sin store forløsertanke for sine elskede disciple. Han udtalte de dybest følte ord, som rummes for os i hans sakramenter. Johannes bøjede sit hoved og lagde det ved guddomsvennens bryst.

– En uimodståelig trang til skildring af dyb åndelighed, religion og inderlighed havde jeg fulgt, dog uden megen viden eller vilje eller overlæg.

Ungt par. 1913. Farvelitografi. 61,5×50,5 cm. Tilhører Nolde-museet.

Kun nogle apostelhoveder og et Christushoved havde jeg tidligere tegnet. Næsten forfærdet stod jeg foran det opridsede værk, uden noget forbillede i naturen omkring mig, og nu skulle jeg male den mest hemmelighedsfulde, dybsindigste tildragelse i den kristne religion. Kristus med helligt, forklaret, helt indadvendt udtryk, på begge sider af ham og foran ham – siddende i dyb bevægelse – kredsen af hans disciple. Jeg malede og malede, og vidste knap om det var nat eller dag, om jeg var menneske eller blot maler.

Når jeg faldt i søvn, så jeg billedet, i nattetimerne så jeg det, og når jeg vågnede stod det over for mig. Lykkelig malede jeg. Billedet blev færdigt. Nadveren . . . Med malerierne Nadveren og Pinse fulgte vendepunktet fra den ydre impuls til det indvendigt følte.«

Til disse billeder slutter sig Dansen om Guldkalven, Faraos Datter finder

Moses, Kristus og Børnene, barneverdenens bibel og den burkalske missionskreds genoplevet. Med hjemstavns bønder og fiskere som statister. – Billedet blev af Sauerlandt købt til museet i Halle. Efter nazisternes billedstorm kom det til Danmark.

I tilslutning til de religiøse billeder, fulgte de groteske figurbilleder som Barn og stor Fugl (1912, som træsnit allerede 1906). Odalisker og Eunuk, s. å., Paschaen og det helt ekstatiske Kertedanserinder. I Berlins muntre førkrigstilværelse finder man ydermere motiver fra restaurations- og selskabslivet, hvis ydre glans han i stærkt kontrasterende farver fikserer i vrængemasker og dæmoner. Og allerede før den store rejse over Rusland til Kina, Japan og Java (i 1913–14) var han levende optaget af eksotisk folkekunst, hvad ses af det meget avancerede Eksotiske Figurer fra 1911. Men han vender atter og atter tilbage til denne formverden, som det ses af billedet Figurer mellem Blomster.

Efter hjemkomsten fra den store udenlandsrejse malede han på Als det sølsomme Frysende Russere (1914). Undervejs i Sibirienspressen havde han gjort en mængde tegninger af den russiske landbefolkning, som han så den stå og vente på banegårdene. En gendigtning af den resignation og fromhed, han fandt udtrykt hos denne almue, er en serie russerbilleder, hvoraf Frysende Russere regnes for det bedste. I 1915 maler Nolde ikke mindre end 88 billeder, hvilket jo nok siger lidt om den manglende egalitet i hans samlede produktion. Han flytter fra Als til Møgeltoender og siden til Neukirchen, og dermed følger den vældige række landskabs- og blomsterbilleder, som han nok er populærest for. Fra 1919 bliver akvarellen hans mest anvendte udtryksmiddel, og grundlag for senere oliemalerier, en proces han i maleforbuds-perioden 1941–45 med de berømte Ungemalte Bilder fik megen glæde af.

I tyverne og endnu i begyndelsen af trediverne slog Nolde omsider igennem i Tyskland og opnåede alle mulige æresbevisninger. Anderledes var det i Norden. I 1904 leverede han til Ølstrup kirke i Ringkøbing amt et lille Emmaus-billede som ingenlunde faldt i sognets smag. En lille udstilling i Hallins kunsthandel i Stockholm 1908 fandt ganske vist megen påskønnelse, men August Brunius konkluderer i en anmeldelse, som mange fra dansk side endnu i dag vil tilslutte sig: »Nolde har i det hele taget et helt nordisk fysiognomi, og man erindres nu og da om Edvard Munch. Men denne lighed er kun noget ydre. Nolde er for robust, for usammensat, til at have mange berøringsflader med Munchs sygelige følsomhed og geniale fantasi.« – Først efter genforeningen, i 1922, altså på et tidspunkt hvor alle hans bedste billeder var malede, forsøgte han sig med en dansk udstilling på Grønningen. Det blev ingen succes. Ej heller senere udstillingerne på Den Frie og på Charlottenborg 1932 og 1937. De kun to oliemalerier i dansk museumseje, Figurer og Georginer i Krukke (1919) og Figurer mel-

lem Blomster (1923) i hhv. Statens Museum for Kunst og Tønder Museum er ikke købt af Nolde selv, men entartede billeder fra 30erne, som takket være familien Vilstrup bragtes til Danmark efter kassation i Tyskland. O. 1937 forhandlede mellem Nolde og Tønder Museum om køb af et oliemaleri, men man fandt prisen for høj!

Den første Nolde-udstilling i Danmark efter 2. verdenskrig afholdtes på Tønder Museum i 1951, hvor Nolde selv udstillede 8 oliemalerier og 8 akvareller fra tiden mellem 1936 og 1950. Det blev en vældig publikums-succes, men udstillingen var nok så meget besøgt af landsdelens hjemmetyske befolkning som i Nolde fandt et samlingsmærke i en betrængt tid. – Siden fulgte en stor mindeudstilling på Fyns Stiftsmuseum (1956) og en endnu større på Charlottenborg (1958). I 1964 havde Esbjerg Kunstmuseum endelig en mindre udstilling.

I 1966 opnåede Nolde på en auktion i København den højeste pris, der nogen sinde er betalt for en dansk maler. Dette ville ikke have imponeret ham. Allerede o. 1912 vurderede han sig selv således: »Jeg stod skabende i min bedste manddomsalder med den lykkelige bevidsthed at ingen åndelig anspændelse var for stor, og selv om jeg også var træt, stod jeg der atter næste morgen med mit gudbenådede talent, tjenende, skabende og kæmpende i min egen kamp og lykke og andre mennesker til glæde – selv om det endnu kunne se ud til at have lange udsigter i så henseende. Jeg vidste godt, at min kunst var en snes år forud for sin tid, og jeg har ofte sagt det, det gav mig forøget mod til det skabende arbejde.«

Den sønderjyske eller skal vi sige slesvigske selvbevidsthed, der skinner igennem alle erindringsbøger og breve, virker ikke usympatisk. Et menneske med en så bevidst stræben og sikker tillid til sig selv må blive en stor kunstner.

Nu – i hundredåret for hans fødsel – ved man det også i Danmark.

Sig. Schoubye.

*Profet. 1912.
Træsnit. 32×22 cm.
Tilhører Nolde-museet.*

Afsluttende bemærkninger til diskussionen om den danske, den tyske og »den sidste« slesviger

Det må altid glæde en foredragsholder, når ordene finder genlyd og bliver gjort til genstand for drøftelse, som det her er sket, og det er lærerigt at prøve teserne på andre præmisser. Som det blev sagt i foredraget, kan der findes mange forskellige måder at definere en slesviger på, og ved en anden lejlighed kan man tage disse definitioner op til nærmere overvejelse, f. eks. Willy-August Linnemanns fremhæven af lysforholdene og hans ejendommelige sammenstilling af Slesvig og Toscana; blot må jeg en passant anholde en historisk ukorrektthed. Willy-August Linnemann siger, at »Sønderjylland« – i modsætning til »Slesvig« – blot er et anneks til Jylland; det er en skæv opfattelse, for historisk set er Sønderjylland en del af Jylland, og det Linnemann kalder Jylland hedder korrekt Nørre Jylland. Sønderjylland består af de 3 sydligste jyske sysler, Barved, Ellum og Isted, og betegnelsen »hertug af Sønderjylland« er ældre end betegnelsen »hertug af Slesvig«. Det er ingen fordrejelse af nogen historisk kendsgerning endsige nogen forklejning at bruge betegnelsen »sønderjyde«, men det er praktisk at fastholde forskellen på klangfarven i ordet slesviger og sønderjyde.

Ved læsning af de forskellige indlæg forstår jeg, at enkelte punkter i definitionen burde have haft krav på en nøjere udredning. Jeg tænker her på det forhold, at der på tysk side ikke findes et modstykke til »sønderjyden«. Det hænger sammen med, at den nuværende »Landesteil Schleswig« ikke i tysk bevidsthed har en historisk særstilling, som Nordslesvig har det på dansk side. Der er mig bekendt ingen dybtgående tysk bevidsthedsdannelse omkring Sydslesvig alene. Den del af den tysksindede befolkning i Sydslesvig, for hvem spørgsmålet dansk-tysk ikke er noget problem, er tyskere, og nærmere betegnet vil de vel kalde sig slesvig-holstenere, men det udelukker ikke, at der kan være tale om en mere geografisk begrundet og lokalpatriotisk betinget betegnelse »tysk slesviger« eller blot »slesviger« i modsætning til »holstener«, så alle der kalder sig tyske slesvigere ingenlunde behøver at have følt sig i nogen valgsituation med hensyn til dansk eller tysk. Det er kun relativt få, der bevidst har været i en valgsituation, men på et eller andet tidspunkt har »slesvigeren« i snævrere forstand måttet gøre sin stilling op.

Nord for grænsen har man betegnelsen en hjemmetysker, og den burde være nævnt i foredraget ved siden af en tysker af preussisk eller slesvig-

Der har været indbudt til dansk-tyske dage i alt syv gange, nemlig i årene 1954, 1955, 1958, 1962 og 1967, hvor de afholdtes i Flensborg, i 1960 i Åbenrå og i 1965 i Haderslev, og man venter, at Sønderborg eller Tønder bliver værtsby næste gang.

De dansk-tyske dage er blevet et bemærkelsesværdigt træk i grænselandets billede. Hensigten med møderne er ikke alene at uddybe deltagernes viden om naboens politiske, kulturelle og økonomiske liv gennem foredrag og diskussioner, koncerter, teaterforestillinger og udstillinger, men også – og måske især – at skabe mulighed for personlige kontakter over grænsen.

Som foredragsholder og mødedeltager har professor Troels Fink været med til at sætte sit præg på de dansk-tyske dage fra begyndelsen. Ovenstående fotografi er fra det første møde i 1954.

holstensk observans; man kan naturligvis også være tysker af hjemmetysk observans og som sådan ikke føle sig i en valgsituation, således som Harro Marquardsen og Ernst Siegfried Hansen fortæller.

Bøgh-Andersen, Rerup og Feilberg Jørgensen mener, at slesvigeren er døende, en relikv eller at vi for længst har set den sidste slesviger, og det er lidt synd for Kronika, Willy-August Linnemann, Th. Clausen og Hans Peter Johannsen, der, så vidt jeg forstår deres indlæg, føler sig som slesviger, ja, egentlig også for Morten Kamphövener, der som ætling af slesvigske slægter føler sig som dansker, men altså ikke som sønderjyde.

Det har været interessant at læse de forskellige indlæg, og med tak til bidragsyderne til sidste nummer af Sønderjysk Månedsskrift, må diskussionen vel anses for afsluttet i denne omgang.

Troels Fink

Gamle sønderjyske håndarbejder

I dagene 29. juli til 6. august udstillede »Danmarks folkelige broderier« over 1800 forskellige gamle håndarbejder i Sønderjyllandshallen, Åbenrå. Alle håndarbejderne kom fra sønderjyske hjem, og næsten alle var forarbejdede i Sønderjylland. Nationalmuseet har fotograferet de enkelte stykker, og man har undersøgt påvirkningerne sydfra samtidig med, at man har sammenlignet med andre landsdeles karakteristiske håndarbejder. Museumsinspektør Jørgen Slettebo, Sønderborg, holdt åbningstalen:

I sidste nummer af Sønderjysk Månedsskrift bringes, med udgangspunkt i et foredrag af professor Troels Fink, en lang række interessante og tankevækkende indlæg til en diskussion om begrebet »en Slesviger«.

I et af indlæggene skriver rektor Feilberg Jørgensen bl. a.: »Som livsgrundlag måtte også »det slesvigske« have et kulturelt indhold, og da en slesvigsk kultur ikke eksisterer, vil et slesvigsk livsgrundlag ikke have nogen mulighed fra det tidspunkt, da henholdsvis dansk og tysk kultur melder sig som tilbud eller krav, altså fra det tidsafsnit, da landsdelens befolkning »vågnede« til henholdsvis dansk og tysk bevidsthed.«

Der kan nok ved åbningen af en så stor udstilling af nordslesvigske håndarbejder som denne være grund til at sætte et forsigtigt spørgsmålstegn ved en så kategorisk påstand, »at en slesvigsk kultur ikke eksisterer!«

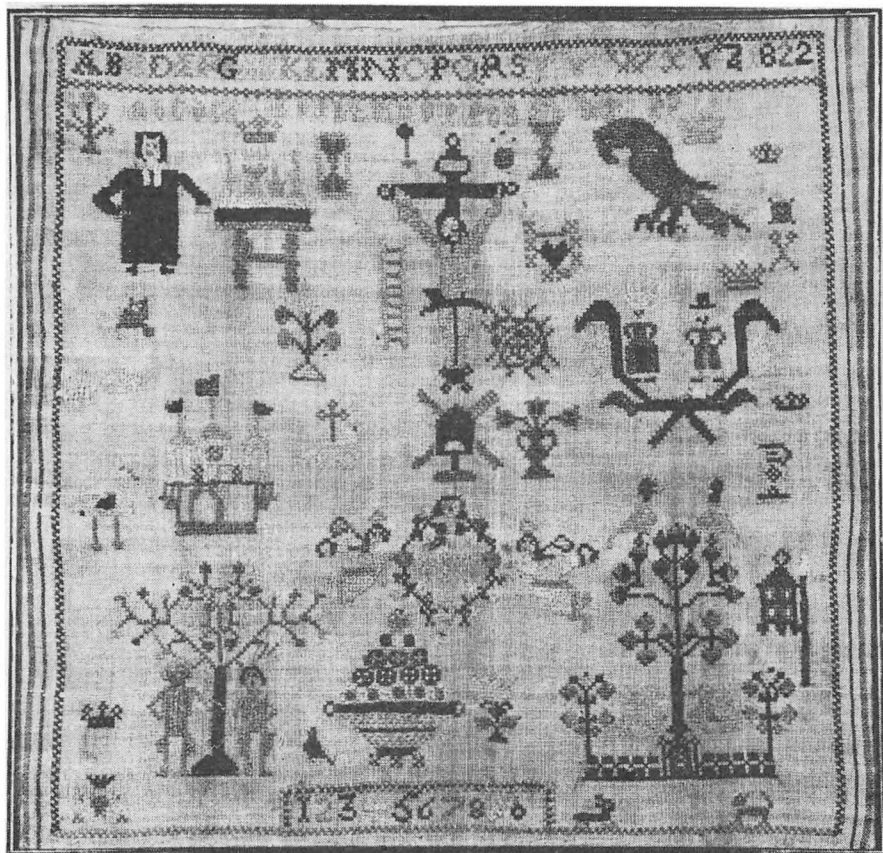
Nu har rektor Feilberg Jørgensen nok især tænkt på den åndelige kultur, mens jeg ud fra et almindeligt museumssynspunkt mere tænker på genstandskulturen, men begge dele hører dog med til kulturbegrebet og må tages med i betragtning.

Det er ikke tanken i denne forbindelse at komme ind på den nationalpolitiske genstandskultur, som den her vises bl. a. ved de rød-hvide tørklæder fra Treårskrigen. (Jvf. Sdj. Årb. 1964).

Derimod bliver det, ved en gennemgang af de udstillede genstande, klart, at genstandskulturen i Slesvig ofte har antaget former, der udskiller den fra andre områder.

Måske bliver det endda særlig klart her i Sønderjyllandshallen, fordi man i modsætning til de tidligere udstillinger i Roskilde, Maribo og Odense også har medtaget ting, der ikke er hjemmehørende i indsamlingsområdet, men stammer fra f. eks. Nørrejylland, Fyn eller Sjælland.

For en lang række genstandsgrupper fremgår den store egnsforskel derfor ganske tydelig netop på denne udstilling: Hedebosyningerne, Amagerbroderierne og de fornemme guldnakker kan således ikke tænkes udført i

Navneklud fra 1822 med alfabetrække og mange små motiver, især de meget yndede bibelske som korsfestelsen og Adam og Eva med slangen. Der er kun en enkelt af de ellers meget brugte blomsterkrans med initialer, som her er båret af to engle. Helt specielt for denne navneklud er den pietistiske præst ved alterbordet.

Lærredet blev vævet i navnekludens bredde med rød-blå sidestriber og solgt i den længde, kunden ønskede.

Slesvig, mens man omvendt uvilkårlig vil henføre de store Beiderwandvævninger på mørk bund og de smalstribede forklæder med den fine silketråd netop til områder inden for Slesvig.

Nu kan man sige, at et sådant lokalt særpræg kan findes mange steder, og at en sådan lokal egenart fremtræder langt klarere f. eks. på Læsø eller Lyø. Men her må det fastslås, at mens de lokale særpræg ellers ofte skyldes isolation eller i det mindste placering i et randområde, så er der for Slesvigs vedkommende tale om et udpræget gennemgangsområde:

Man kan i den slesvigske genstandskultur spore indflydelse ikke blot fra Danmark og Tyskland, men også fra Norge og Sverige, fra Nederlandene og fra England og måske endda endnu længere fra.

Påvirkningernes styrke har varieret og påvirkningsvejene har skiftet, så foreløbig er det kun et ret usikkert billede, man har af hele dette mønster.

Visse linjer synes dog at tegne sig.

I sin disputats påviste dr. Schoubye, hvordan man i Tønder-egnens sølvtøj kan aflæse påvirkninger, afvekslende domineret fra Hamborg, København og Norge. Samtidig påvistes, hvordan de lokale guldsmede formåede at omforme disse påvirkninger og give deres arbejder et lokalt præg.

Som et eksempel fra denne udstilling på en to-sidet påvirkning kan man tage en så lille ting som hårarbejderne. Her vises dels nogle armbånd og urkæder, dels nogle spinkle metalbøjler med et hårrangement, der har dannet slangekrøller ved tindingerne. Hårrarmbåndene er utvivlsomt lavet af omvandrende hårarbejdere fra Dalarna i Sverige, mens de falske pandekrøller givetvis er af tysk oprindelse. En svensk og en tysk påvirkning er stødt sammen i grænselandet og de få lokale, der tog hårarbejderne op, har så været leveringsdygtige i begge typer arbejde (jævnfør Karen Andersen: Sønderjyske hårarbejder, Sønderjysk Månedsskrift april 1966). Tilsvarende spor kan påvises mange steder på denne udstilling.

De hollandsk-frisiske beiderwand er nævnt.

Utallige af de rigt varierede kniplingsmønstre er hentet udenlands, men den hjemlige kniplingsindustri blomstrede så stærkt, at den efterhånden selv udformede sine motiver. En del af kniplingsmotiverne er derpå, som påvist af magister, fru Ebba Busch (i »Arv og Eje«, 1965), vandret tværs over Slesvig og igen benyttet i den østlige del af Sønderjylland i de smukke tyllsbroderier.

Tager man endelig et helt andet område som de udstillede, små penge- og tobakspunge, tæt broderede med små glasperler, synes der at være en umiskendelig lighed med de engelske victorianske perlebroderede punge.

En mangesidet, stærkt vekslende påvirkning ude fra lader sig således konstatere.

Det er dog næppe nok til at berettige talen om en slesvigsk kultur.

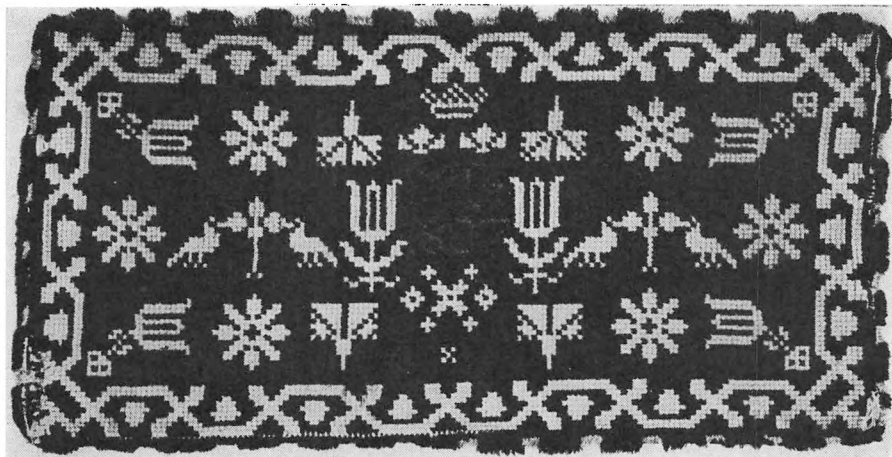
Afgørende er, at man samtidig kan fastslå, at mangfoldige af disse påvirkninger inden for adskillige genstandsgrupper er optaget og omformet lokalt, så genstandene ofte lader sig klart rubricere som slesvigiske.

Jeg har nævnt sølvtøj, hårarbejde og tyllsbroderi som nogle eksempler.

Det er imidlertid kun i ret få tilfælde, at man således kan påvise bestemte påvirkningsveje og fastslå visse karakteristiske lokaludformninger.

Allerede Georg Garde antydede for mange år siden (i »Dansk Billedvævning«, 1949), at der nok i 1600-tallet var centre for fremstilling af flamskvævninger bl. a. i Flensborg og Haderslev, men han fastslog, at man kun efter større undersøgelser kunne komme løsningen nærmere.

I sin indledning til denne udstillings katalog understreger fru Ellen Andersen på samme måde, at vor viden om de mange nordslesvigiske tekstiler

Agehynde i flosvævning med lyse, stiliserede blomster- og fuglemotiver på blåsort bund. Bogstaver og åretallet 1807 står i en bleg rød farve.

er alt for ringe. Meget omfattende undersøgelser og studier af hele dette materiale er derfor særdeles ønskeligt.

En meget væsentlig side af en udstilling som denne er derfor, at den giver mulighed for et nøjere studium af det kolossalt store privatejede materiale. Fotografering, registrering og bearbejdning følger efter enhver af disse store udstillinger og giver dem derved deres indlysende berettigelse.

Nu ved jeg godt, at jeg her især har hæftet mig ved udstillingens videnskabelige betydning.

Andre ville måske snarere – og med fuld ret – have hæftet sig ved dens pædagogiske betydning, understreget dens muligheder som inspirationskilde for moderne håndarbejde og betonet, hvorledes talrige af de gamle motiver med fordel kan benyttes i vor egen tid.

Jeg kunne tænke mig sluttelig at fremhæve en helt tredje side: Udstillingen kan for den opmærksomme tilskuer være en kilde til umiddelbar glæde – glæde over former og farver, glæde over flid og dygtighed, glæde over tidligere generationers omfattende indsats.

På alle disse områder vil denne udstilling forhåbentlig få sin betydning, til gavn og glæde for arrangørerne, for videnskaben, for de besøgende og for de mange ejere.

Jørgen Slettebo.

Hærulv-stenen.

De nordslesvigske runesten

Ud over den kendte Hærulv-sten, som også kaldes Hovslund-stenen eller Øster Løgum-stenen, og som står ved den gamle oksevej vest for Hovslund, er der tre andre nordslesvigske runesten. Gårdejer Senius Tiedemann, Hovslund, fortæller om de fire runesten.

Når Hovslund- eller Hærulv-stenen adskillige gange i aviserne er blevet omtalt som Sønderjyllands eneste runesten, er denne påstand ikke korrekt.

Om end vor landsdel er rig på fortidsminder, så er der i Nordslesvig kun få runesten, nemlig fire, og de er yderst ordknappe. Der vil sikkert aldrig findes nogen skriftlig kilde, som vil åbenbare for os, hvem de fire mænd var, hvis navne findes på stenene, og til hvis minde disse er rejst. De fire kendte runesten fra Nordslesvig er:

1. Hovslund-stenen (Hærulv-stenen)
2. Bjolderup-stenen (Ketil-stenen)
3. Starup-stenen (»airiks kubl«)
4. Hoptrup døbefont med runerne »Imi«

Hovslund-stenen stammer fra vikingetiden (ca. 850–900). Den står i det frie landskab ved Oksevejen og er dermed vel nok den mest iøjnefaldende.

Ernst Reuter var rådmænd i Berlin før Hitlerregimet; efter en periode som overborgmester i Magdeburg tog han ophold i Tyrkiet, og i 1946 vendte han tilbage til Berlin, hvor han atter valgtes til rådmænd, og hvor han med energi, tålmodighed og diplomati reorganiserede byens transportvæsen og gas-, vand- og elværker.

I juni 1947 valgtes Ernst Reuter til overborgmester, men den sovjetiske militærkommandant i Berlin nedlagde veto mod valget – Ernst Reuter havde brudt med kommunisterne i 1922 –, hvorfor han fungerede som valgt, men ikke stadfæstet overborgmester til december 1948, hvor han af lagde embedsed som overborgmester. Han døde i 1953.

Dens indskrift er det oldnordiske mandsnavn »Hairulfr« (lignende navne findes på andre runesten, f. eks. i Istaby i Sverige, hvor navnene Heruvulf, Harivulf og Haduvulf forekommer). Vil man finde andre runesten ved de gamle veje, må man enten til Slesvig mod syd eller til Læborg, Bække eller Jelling mod nord.

Man kan vel ikke tale om, hvad en sten har oplevet, men nok om, hvad den har været udsat for, og da det er velkendt, at Hærulv-stenen i henved

tusinde år stod som et vartegn ved Oksevejen for den forbipasserende færdsel af oksedriften, hære, kongelige og adelsfolk på rejse, pilgrimme, kræmmere, flygtninge, tiggere og hvem ved hvad. Vi ved, at gennem tiderne har flere interesserede gransket stenen, men ingen forgreb sig på den. Men efter Danmarks tab af landsdelen i 1864, vakte stenen den tyske prins Friedrich Carls interesse, og prinsen gav sine soldater ordre til at tage stenen med til Berlin, vel nok som en slags sejrstrofæ, og her anbragte han den fire tons tunge sten ved sit jagtslot »Dreilinden« i Wansee ved Berlin. Alt dette til trods for, at stenen en halv snes år forinden var blevet fredet og ovedraget kong Frederik VII som dennes personlige eje.

Her stod den så, antagelig ret upåagtet, i 87 år. Ved flere lejligheder blev der gjort forsøg på at få den tilbage igen, og ved udholdenhed lykkedes det omsider.

En henvendelse skete efter første verdenskrig, da gårdejer Oluf Andersen, Hovslund, skrev direkte til ekskronprins Wilhelm om sagen; men denne måtte beklage, at det ikke stod i hans magt at gøre noget ved dette ønske.

Først efter den anden verdenskrig, efter Tysklands andet store nederlag, var det rette øjeblik kommet til at få stenen hjem. Dog gik det ikke helt nemt. – Der måtte rokkes ved den mange gange og fra mange sider, inden den løsnedes.

En byttehandel, hvorved en kendt sønderjysk lektor ville have erhvervet stenen for en drittel smør, var nær ved at blive til virkelighed, men strandede.

En anden kendt mand havde planlagt en kidnapning i alle detaljer; men da lastbilen var startet, svigtede modet.

Heldigvis glippede begge aktioner, for stenen fik vi tilbage og det på en hæderlig og ærlig måde, og det var, da den rette mand, Berlins overborgmester dr. Ernst Reuter, fik sagen overdraget. Dermed være ikke sagt, at hele æren for, at stenen igen står på sin retmæssige plads tilkommer dr. Reuter.

Han var født i Åbenrå og har derfor godt kunnet forstå ønsket om at få stenen tilbage. Det lykkedes i 1951, og det er sikkert dr. Ernst Reuter, som siden er afgang ved døden, vi skylder den største tak for, at stenen igen står på sin rette plads.

Bjolderup-stenen er fra omkring år 1200. Det er en gravsten med runedskriften »ketil urnæ ligir hir«, det betyder: Kæld Urne ligger her. »Ketil« er identisk med det nu brugte »Kjeld«, ordet er vist »Kædel«, måske i betydningen »hjelm«, det indgår også i navnene Torkild (Tor-ketil) og Eskild (As-ketil). Foruden indskriften er der udhugget smukke ornamenter i stenen, bestående af et kombineret kors og sværd, fra hvis hovedbjælke fire økseformede blade skyder frem. Stenens længde er 186 cm. Bredden af

Bjolderup-stenen.

dens overkant er godt 70 cm og dens tykkelse varierer fra 14–27 cm. Overfladen er let buet.

I 1717 blev stenen opstillet ved kirkegårdsdiget; men i 1825 fik den historisk interesserede pastor Prehn stenen flyttet ind i våbenhuset.

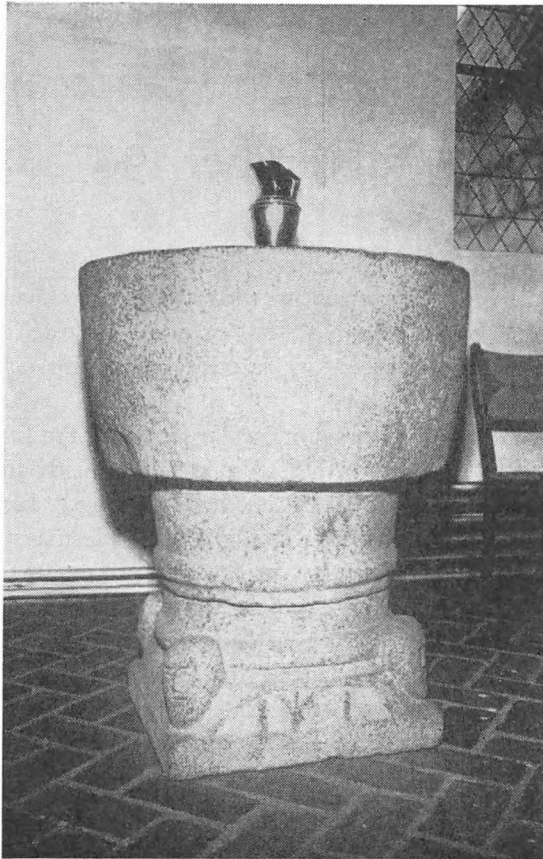
Starup-stenen.

Her stod den til 1841, da den, efter at være solgt af kirkeforstanderskabet, førtes til »Museum vaterländischer Altertümer« i Kiel. Herfra er den igen i nyere tid flyttet til museet på Gottorp slot.

Om end det ikke kan siges, at Bjolderup-stenen er voldsom bortført, så vil dog mange synes, at dens rette sted ville være ved Bjolderup kirke.

Starup-stenen, som står på kirkegården lige syd for Starup kirke ved Haderslev fjord, bærer indskriften: »airiks kubl« (Eriks kummel). Det betyder Eriks minde.

I »Danmarks Kirker« skriver Erik Moltke, at stenen opdagedes ved afgravning af midterskibets fyldlag lige under døråbningen, vistnok i højde med skibets oprindelige gulv. Oversiden bar tydeligt præg af fødders slid! Af dette fremgår det, at stenen har tjent som dørtærskel eller trappesten.

Døbefonten i Hoptrup kirke.

Det må formodes, at den er blevet fundet ved kirkens ombygning omkring 1910. Stenen tilhører Danmarks ældste runestensgruppe. Dens korte indskrift er ristet med venderuner (spejlvendte).

Hoptrup døbefont. Som den sidste af vore, indtil dato, fundne runesten skal nævnes døbefonten i Hoptrup kirke. Den stammer fra middelalderen og er dateret til 1175–1200, og i den er runerne »Imi« indhugget. Imme er et mansnavn. Det er vel ikke usandsynligt, at dette navn kan sættes i forbindelse med Immervad (Imis vadested).

Fælles for stenene er jo, at ingen historiske kilder røber, hvem de mænd, hvis navne de bærer, var; men det ligger nær at antage, at de mænd, som dengang fik deres navn bevaret i disse runer, må have været af høj rang.

Senius Tiedemann

KILDER:

Bjolderup Sogne Historie v. H. V. Gregersen.

Danmarks Kirker v. Erik Moltke og Elna Møller.

Danmarks Runeindskrifter v. Lis Jacobsen og Erik Moltke m. m.

Den store egnsvandring

3. september 1967

Turen går i år til de mindre kendte egne af Sydslesvig. Slagmarkerne ved Sankelmark og Oversø er i forvejen kendt af alle, men man bør dog lægge mærke til *Oversø kirke*, af kampesten, en af de sjældne kirker fra tidlig middelalder, hvor tårnet er opført samtidig med skib og kor, temmelig sikkert i forsvarsjemed.

Landsbyerne *Tarp* og *Eggebæk* præges af den militære flyveplads og er i hastig udvikling fra bondesamfund til moderne industrisamfund. I de seneste år er der alene i Eggebæk bygget over 200 boliger. Her er det danske medlem af Forbundsdagen i Bonn fra 1949–53, Hermann Clausen, født.

Vor rute følger stort set Trene, der fra at være en smal å ved Oversø udvikler sig til en bred flod, som ved Frederiksstad løber sammen med Ejderen. Ved Jerrishøj, hvor der er en dansk skole, har Sydslesvigs danske spejdere indrettet en gammel ødegård som samlingssted.

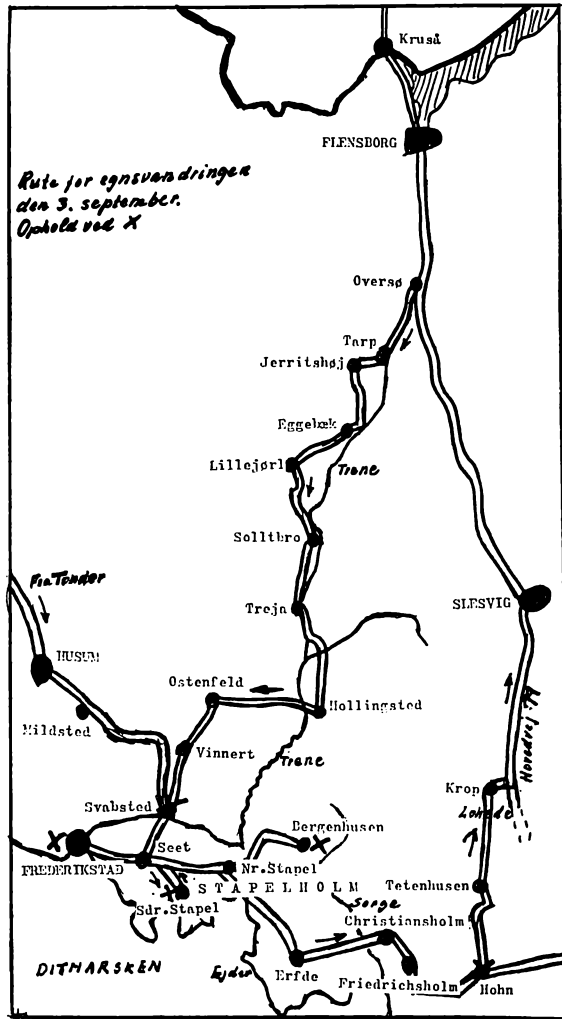
I vikingetiden har *Hollingsted* været en betydningsfuld havne- og stabelplads, hvorfra varerne efter sejladsen op ad Trene blev fragtet over land til Hedeby.

Efter *Ostenfeld* – en saksergård herfra er købt af den danske stat og genopført i Frilandsmuseet i Lyngby – passeres *Vinnert*. Her boede den kendte bondepolitiker Detlef Thomsen, som i 1919 var medlem af Nationalforsamlingen i Weimar, men udtrådte og virkede for Sydslesvigs tilslutning til Danmark.

Svabsted, som i sin tid tilhørte bisperne i Slesvig, der havde en gård her, som nu er forsvundet, var midtpunkt i det daværende Svabsted amt. Fra 1602–1624 var Christian IVs yngre bror hertug Ulrik fyrstebiskop, og hans navn er mindet i kirken, som er fra 1100-tallet, opført af kampesten og tufsten og ret anselig.

Eftersom *Frederiksstad* for kun få år siden var udflugtsmål for Historisk Samfund, skal den ikke omtales her. Foran »Grosser Garten«, hvor middagen nydes, og hvor foredragene holdes, lægger man mærke til et eksemplar af de såkaldte »bondeklokker« (»Bauernglocken«), som findes i en række landsbyer på egnen, men som ikke kendes på dansk kulturområde. I det hele taget er fra nu af den nedersaksiske byggestil fremherskende i området.

I *Sdr. Stapel* har man en vid udsigt over Ejderen. Kirken er en pendant til Oversø kirke (og Kosel ved Egernførde), men skæmmes af en hårdhæn-

Skitse af den rute, som følges søndag den 3. september på den store egnsvandring.

det restaurering og et forsøg på »forskønnelse« med en murkrans om tårnet.

Vi kører tilbage til Seeth (eller Sæd) og drejer mod vest over *Nr. Stapel* til *Bergenhusen*. De mange storke, som er typiske for landskabet Stapelholm, er antagelig rejst sydpå den 3. september, men man kan i hvert fald se storkerederne. På vejen oplever man fra en bakketop en smuk udsigt over Trene. I Bergenhusen boede i 1840'erne Frederiksstads forsvarer Hans Helgesen, som ernærede sig ved fiskeri og odderopdræt. Men hovedmålet er her den gamle saksergård, en af de bedst bevarede, vi har kunnet finde frem til. Den ejes af fru Andreasen og står over for nedrivning. Huse og

gårde er i Bergenhusen anbragt i en kreds, noget særegent for saksiske landsbyer, hvor der ikke som i Danmark er taget hensyn til verdenshjørnerne.

På grund af en usolid bro må vi tilbage til Nr. Stapel og ind på vejen mod Rendsborg. Syd for Erfde, som er Stapelholms største by, lå i sin tid fæstningen Tielenborg ved Ejderen, kendt fra krigene mod holstenerne o. 1400. Landsbyerne Christiansholm og Friedrichholm er nogle af de mange »kartoffeltyske« kolonier fra o. 1760.

Hohngården med de smukke bindingsværksbygninger, har et areal på o. 150 hektar. Kong Christian I skænkede gården til sin livjæger, og den har siden uafbrudt – d.v.s. i o. 500 år – været i familien Ohems eje. Der var særlige rettigheder knyttet til gården, ejerne havde blandt andet opsyn med egnens jagt og beklædte i århundreder stillingen som herredsfoged. Den nuværende ejer, Hans Ohem – sønnen har forpagtet landbruget – fortæller kort om gårdens historie. Ohem ynder at fortælle en oplevelse fra den første verdenskrig, hvor han deltog som ung officer. Han kom her i berøring med en besværlig underkorporal, hvis navn senere blev ret kendt. Det var Adolf Hitler. I Vesterbølle i Hohn sogn ligger en lille dansk skole.

Lohede i *Krop* sogn, som vi passerer på hjemturen, er en gammel slagmark. I 1261 blev barnekongen Erik Klipping og hans mor, Margrethe Sprænghest taget til fange i et slag mod hertug Erik af Sønderjylland og dennes holstenske forbundsfæller. I 1331 slog grev Gerhard af Holsten (Gert) Kristoffer II på Lohede og kongens ældste søn, den udvalgte kong Erik, såredes og døde kort efter i Kiel.

Egnen ved Krop er – og var især i middelalderen – øde og vildsom. Ifølge overleveringer var egnen tilholdssted for røverbander, som overfaldt de vejfarende på Hærvejen. De værste skal have holdt til i Krop krat, og på kroen ved hovedvejen minder en plattysk indskrift endnu på et stort skilt om denne tid. Der står: »Du bist Kropperbusch noch nit vörbi.«

Fra Krop kører vi ind på hovedvejen Slesvig-Flensborg – og hjemad.

Chr. Stenz.

JENS HANSENS KOPIBOG

*En nyfunden protokol med vidnesbyrd om
skyld- og panteprotokoller i Åbenrå 1618*

Det hænder undertiden, at gamle og efterspurgte bøger dukker op i antikvarianskataloger eller på auktioner, og da gælder det om at gribe chancen. Det er naturligvis endnu sjældnere, at gamle håndskrevne bøger dukker op, og i de tilfælde må det nærmest betegnes som lykketræf, hvis sådanne sjældenheder reddes hjem.

I foråret 1966 blev på en københavnsk salgsudstilling udbudt et nummer under følgende titel: »Åbenrå. Datt Apenrader Stadt Recht. Der Stadt Apenrade Privilegia. Manuskript på papir, før år 1700, 71 blade med register. Indeholder privilegierne fra henholdsvis 1280, 1335, 1514, 1580, 1609, 1615 og 1618. Sidste blad restaureret«. Denne titel siger ikke ret meget og er på visse punkter direkte vildledende, men takket være byens borgmester blev bogen alligevel købt hjem, således at dette ca. 350 år gamle håndskrift atter befinder sig i Åbenrå. Hvorledes det i sin tid er forsvundet fra byen, og hvordan dets videre skæbne har formet sig, fortaber sig i historiens mørke.

Og hvad er det da for et håndskrift? Ved første øjekast mindede skriften stærkt om Claus Møllers, byens første historiker, byskriver og organist i tiden omkring 1620, men efter et nærmere studium måtte denne teori opgives. De iøjnefaldende ligheder afslørede sig som tidstypiske træk, hvor imod de små uregelmæssigheder, der findes ved alle håndskrifter, peger hver sin vej. Da bogen efter dateringen af indførelserne, og skriftens karakter i det hele taget, må dateres til omkring 1620, bliver der ikke mange skrivekyndige tilbage i Åbenrå at vælge imellem, når ophavsmanden skal søges. De to mest oplagte muligheder er den stridbare byfoged Claus Årup, der blev afsat i april 1618, og hans modspiller, borgmester Jens Hansen. Da bogens sidste indførelse imidlertid er en forordning fra maj 1618, falder Claus Årup bort, og der skal her fremsættes den teori, at vi kan stå over for borgmester Jens Hansens kopibog.

Jens Hansen efterfulgte i 1618 Jens Lousen som borgmester og fungerede, indtil han i 1632 efter nogle dramatiske begivenheder blev afsat. Herom kan læses nærmere i Åbenrå bys historie bd. I. Selv om han havde været rådmand, inden han blev borgmester, var det naturligt, at han ved udnævnelsen anlagde sig en bog, hvor de vigtigste bestemmelser var samlet. Det havde andre borgmestre gjort før ham, og hvad var da mere nærlig-

gende, end at han lånte en af sine forgængeres, nemlig den myrdede borgmester Claus Esmarchs, kopibog og skrev de stykker af, han havde brug for. Også Claus Esmarchs kopibog befinder sig i dag i Åbenrå, nemlig på Landsarkivet, hvortil den er kommet fra Statsarkivet i Kiel. Esmarchs kopibog er ført videre efter hans død og synes at have været på rådhuset i Åbenrå, indtil den blev afleveret til de tyske arkivmyndigheder.

Den overvejende del af den nyfundne kopibog stemmer nøje overens med Esmarchs kopibog, så nøje, at det er tydeligt, at der er tale om en afskrift og ikke, som man også kunne tænke sig, to selvstændige afskrifter af en nu tabt fælles kilde. Det gælder følgende stykker: afskrift af Åbenrå bys plattyske stadsret, afskrift af skræen, fyrstelig nådes mandat »wegen der Mutwilligen Bezeigung« fra 1600, oversættelse af latinske juridiske ord til tysk, en edsformular og bestemmelser fra 1613 om forskellige politimæssige forhold i byen. I Esmarchs kopibog findes desuden nogle historiske optegnelser, optegnelser om rådets og byfogdens funktioner samt nogle senere tilføjelser. Dette mangler i den nye kopibog. I denne findes til gengæld nogle randnoter til stadsretten formentlig fra det 18. årh. samt, hvad der har mere interesse, hertugens dom i injuriesagen mellem bystyret og Claus Årup. Bogens yngste stykke er borgmester Jens Hansens forordning af 6. maj 1618 om lejefolk og pantsættelse af fast ejendom. Denne forordning kendes ikke andre steder fra og er det eneste direkte nye bidrag til byens historie, bogen giver.

Forordningen er udstedt af borgmesteren, de 6 rådmænd og byens »24-mænd«. I første paragraf klages over »allerhand Gesindelein«, som man ikke vil tåle andre steder, men som oversvømmer byen, hvor de bor til leje. Ofte er de så fattige, at de ikke kan skaffe mad og brændsel. Deres børn tigger derfor, og de selv stjæler træ fra hegn, gærder og humlehaver. Altså forbyder man byens borgere at huse disse flok, hvis de ikke har sikkerhed for deres udkomme, og de enkelte borgere gøres ansvarlige for deres lejerers meriter. Næste paragraf omhandler pantsættelse og belåning af fast ejendom. Det hedder her, at flere borgere har belånt samme ejendom eller grundstykke hos forskellige, som således har mistet deres penge. Det bestemmes derfor, at belåning af fast ejendom for fremtiden skal angives til borgmesteren, og at byskriveren skal føre en særlig protokol, hvori man skal kunne se, hvad hver enkelt borger skylder. Også ældre behæftelser skal indføres, og alle uprotokollerede lån er ugyldige. Fra Åbenrå by er skyld- og panteprotokollerne først bevaret fra 1708, men den her fundne forordning viser altså, at de har eksisteret allerede fra 1618. Dette er særdeles bemærkelsesværdigt, fordi Åbenrå på dette punkt er meget tidligt på færde. I Flensborg amt indførtes tilsvarende protokoller i 1649, men i Flensborg og Haderslev købstæder indførtes de, så vidt vides, først i 1698. Og den almindelige forordning kom ikke før end i 1704.

Slutningen af forordningen omhandler byfogdens sportler for at udstede skøder (på pergament 1 rdl., på papir 1½ mark) samt forskellige andre sportler. Denne del af forordningen findes i senere afskrift i Esmarchs kopibog, men her er den nye kopibog således førstehåndskilden.

Et historisk dokument er vendt tilbage til sit hjemsted, og det har byens borgere grund til at være borgmesteren taknemmelig for. Og samtidig er der kastet nyt lys over en side af administrationshistorien.

Hans H. Worsøe

Et brev fra Tønder 1860

Tønder seminarium blev grundlagt i 1788 for at skaffe hertugdømmerne, men især Nordslesvig, dygtige skolelærere. Til trods for at befolkningen i Nordslesvig og store dele af Sydslesvig da var dansktalende, foregik undervisningen næsten udelukkende på tysk, endskønt flertallet af seminaristerne i lange perioder væsentlig kom fra danske sogne og skulle undervise i danske skoler. Først i 1858 indtog det danske sprog sin naturlige plads – i højsædet – på seminariet, der da var kommet under forstander, professor A. Kühnells ledelse.

Den ny sprogordning i Sønderjylland blev imidlertid mødt med megen uvilje af den dansktalende, men tysksindede befolkning i Tønder, og især rettede denne modvilje sig mod seminariets lærere, som opfattedes som repræsentanter for regeringen og dens departementschef i det slesvigske ministerium, Th. A. Regenburg. Således kaldte visse hjemmetyskere Kühnel for »Professor Wurzelreisser«, idet man påstod, at han skulle have sagt, at han ville rykke tyskheden i Tønder op med rode«¹.

Men også seminariets andenlærer, kaptajn, cand. theol. Laurids de Thura, en præstesøn fra Ribe og veteran fra treårskrigen, var hjemmetyskerne en torn i øjet. Dette kommer til udtryk i et brev² fra seminarist Marcus Claussen fra Paulsgård i Barsmark på Løjt (* 1839 – † 1904)³ til hans forældre, gårdejer Jep Claussen og Bodil f. Witzen. Marcus Claussen tog lærereksamen fra Tønder 1862, men havde forinden rejst jorden rundt som skibsdreng på CREOLE af Åbenrå. Efter et års lærergerning i Åbenrå og to år som lærer ved den danske borgerskole i Flensborg søgte han ved den preussiske magtovertagelse til Hjørring, hvor han var lærer og medarbej-

1. Artikel i »Die Heimat«, sept. 1913, omtalt i E. Albeck: Tønder Statsseminarium 1788–1938, s. 71.

2. Brevet ejes af Marcus Claussens dattersøn, cand. mag. Øjvind Andreasen, København, og en afskrift af det er venligst tilstillet fra lærer J. M. Holdt, Rugbjerg.

3. Oplysninger om seminariets lærere og dimittender i L. S. Ravn: »Tønder Seminarie-Stat«.

der ved »Vendsyssel Tidende« til sin død i 1904. Blandt hans klassekammerater på seminariet var Gustav Johannsen, den senere rigsdags- og landdagsmand, C. P. Jacobsen fra Bjolderup, som blev en kendt agronom og frøforædler samt de to senere frimenighedspræster N. P. Lycke og L. B. Poulsen.

Jastrau, som også omtales i brevet, var seminarielærer i sang og musik og var tillige ansat som organist ved Kristkirken i Tønder. Holm var borgmester i Tønder fra 1853–64. »Er war dänischer Gesinnung und nicht beliebt«, skriver en af Tønder bys historikere, Ludwig Andresen, som selv var Tønder-seminarist⁴.

Her bringes et uddrag af brevet:

21.10.1860:

... Har I begyndt med Rugsæden derhjemme? Herude regner det hver evige Dag, og jeg kan vel tænke, at det ikke er stort bedre hjemme, skjøndt vi jo her i Tønder rigtignok har mere af Søklimate, end I har paa Østkysten. Det er en Søle paa Gaderne, saa man neppe veed, hvor man kan risikere at træde, uden at faae et beskidt Been. Engene omkring Byen staae nu igen blanke af Vand helt op til Siderne af Landevejen. – –

I har vel allerede derhjemme hørt tale om den Begejstringens Aand, der for kort Tid siden er kommen over de i Reglen temmelig spirituøse Tydskere til at lave rørende Viser om Seminariet i Tønder. Jeg skal kortelig fortælle jer Sammenhængen. Det kan vel omtrent være en 3 Uger siden, at Capt. Thurah en Aften nede paa Seminariet forfattede en lille morsom, men iøvrigt meget uskyldig Vise om Tønder, som Jastrau strax satte Noder til og foredrog for os. Visen var nu slet ikke bestemt til at komme ud, men imidlertid fik andre Godtfolk et Par Dage efter Fingre i den og læste jo nu naturligvis mellem Linierne saalænge, til det da omsider blev klart for dem, at den lille Vise var et skammeligt Angreb paa det kjære Tønders Ære. Folk fløj naturligvis strax i Flint derover, og det varede da heller ikke længe, før vi fik Svar paa Tiltale, idet der kort efter blev drejet en ganske nydelig Vise med Overskrift: »Ein Lied vom Seminar«. At Capt. Thurahs Vise var noget »uforskammet Tøjeri«, var der vist neppe to Meninger om; derimod var den tydske Vise naturligvis meget maadeholdende og human; thi at kalde Professoren en Hans Kilian, Thurah et fordrukkent Sviin og Jastrau en Abekat, det kan man da ikke tage saa nøje, for naar man er bleven hidsig, saa kan man da heller ikke veje hvert Ord saa nøje. Det er ogsaa saare begribeligt, at de unge Helte i »Slesvigholstein« er blevne hilsede med stort Bifald i »das große Vaterland«; thi efter Sigende skal allerede »Neue preussische Zeitung« have bragt dem en venskabelig Hilsen.

4. Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid, 1958, s. 73.

Her derimod er Sagen bleven betragtet lidt anderledes. Borgmester Holm har udsat en Belønning af 50 Rdlr. for den, som kan angive Geniet, der har digtet Visen, dog uden at det hidtil er lykkedes at komme paa Spor efter det.«

Jens Lampe

SAGT OG SKREVET

Hærvejen

Vi har modtaget:

Adel Vej, Hær Vej, Herr Weg, Okse Vej refererer som oftest til de samme ruter.

»Adel« betyder, at her gik færdslen fra »Odels Tid«, for eksempel over Adelvad (udtales Ådelvad).

Når oksevejene til tider fraveg den naturgivne linjeføring, må det føres tilbage til selve handelens foranderlighed samt til toldrestriktioner og by-privilegier. For eksempel for Tønders vedkommende.

Hær Vej og Herr Weg er en omskrivning af Herreds Vej i cancellistil.

Herredsveje og broer stod ikke under det lokale bystyre, men hver by havde her sit samlede vejstykke. Til voldbroen ved Aaspe var Syd- og Nørtønder herred pligtige med hver en fjerdedel, medens Lø herred havde halvdelen. Broen syd for Solderup på den gamle kloster- og drivvej i Løgumkloster-Læk blev indtil 1922 tilset og vedligeholdt af Slogs herreds vejforbund efter plovtalet. »Æ Herrvej« fra Møgeltønder og ud til Hviding herred stod ikke som alle de lokale veje under lodsejerne eller de enkelte gårde, hvad vejligt angår.

Som en makaber markering lå herredsretterstederne gerne i en vejgaffel ved de gamle hovedveje.

J. P. Abild

Artiklerne i Sønderjysk Månedsskrift om Hærvejens forløb har foruden ovenstående indlæg fremkaldt flere breve med oplysninger, som kan have videre interesse, og som vi derfor tillader os at referere i hovedpunkter.

Pensioneret lærer Nis Knudsen, Bylderup Bov, meddeler, at hans mor, der var født 1865 i Bastrup og havde hjemme på Bastrup mark, som lå op til den gamle grænse ved Jels Troldkær, engang har fortalt, at en ejendom eller et hus i Jels Troldkær lå midt på en gammel vej. Det var kommet for dagen ved en tinglysning, »og det førte nok til, at flere huse med haver kunne dømmes fredløse, fordi byggepladsen var arrangeret på vejens areal; det har nok været en meget bred vej, der har været udlagt her, og jeg tænker mig, at det har været en drivvej, som mod nord kunne føre både til

Andst og Vejen, men mod syd må være ført til Jels gennem skoven ved Midtsø.«

Poul Andersen, Odense, holder fast ved Hugo Matthiessens placering af Hærvejen over Skodborg: »Kan Johannes Meiers kort og bemærkning om Rechte herr weg ikke simpelt hen opfattes således, at han vil vise, at dette stykke er den oprindelige hærvej, måske i modsætning til den vestligere vej, der fører over Arnitlund? Johannes Meier er jo ikke bange for at give sine veje samme navn over længere strækninger, se f. eks. hans kort over Flensborg amt, hvor han benævner Hærvejen via regia to gange fra Bommerlund til Isted.«

Jens Chr. Houborg, Hundige skole, henleder opmærksomheden på et afsnit i Nørgaards bog Fra Nustrup sogn 1902 om »Færdselsvejene, ældre og nyere i Nustrup sogn«, hvor der om Klejnbjerg kro efter de gamles fortælling oplyses, at her kunne der logere en halv snes stuedrifter med 30–50 stk. i hver drift. »Indtil de tider, da jernbanen toges i brug som befordringsmiddel, blev nemlig vejen over Klejnbjerg (ved siden af andre veje) benyttet som transportvej for kvæg . . . En del af de okser, som ved Foldingbro overskred Kongeåen, blev ført over Klejnbjerg ad Oksevejen sydpå gennem Billund, vesten om Vojens over Sandkro, Toldsted og videre frem mod syd.« I midten af 1800-tallet kom to amter i strid om vejen; amtmanden i Ribe havde fået forbedret vejen nordfra til Foldingbro og ville have fortsættelsen over Klejnbjerg til Vojens forbedret, men Haderslev foretrak vejen over Jels, Mølby til Thyrashul og Haderslev.

Provst em., dr. theol. Jens Holdt, som ikke mener at have forudsættninger for at blande sig i diskussionen, har dog et par fodnoter: Skodborg vadested synes efter terrænets beskaffenhed at have været let at forcere, medens Foldingvad i fortiden på begge sider har haft to søområder, jfr. gården »Søbækled« i Krogstrup mod øst og gården »Søholm« i Mejlby mod vest. Men neden for Københoved har der åbenbart også været et overgangssted nordpå. Det fremgår af terrænet, især nord for åen, og en stenrække tværs over selve åen, måske til ridebrug, idet der engang fandtes herredsstier til brug for ryttere. Randbemærkningerne har til forudsætning, at Hærvejen i de ældste tider fulgte vandskellet, hvor man lettest kunne komme frem året rundt. »Senere er så med bebyggelsen i øst og vest, borge og kirker, færdselen lagt også over disse stæder, f. eks. af pilgrimme, herremænd, handelsfolk. Her var jo kvarter til overnatning m. m. – Men mon ikke drifterne og soldaterne har holdt sig mest til vandskelsvejen?«

Bryllupsgaver og Sparekasser

Jørgen Slettebo skriver i nr. 6 – 1. juni 1967 – 43. årgang s. 207: »I 1810 var den første sparekasse i kongeriget blevet grundlagt på Holsteinborg. Langsomt var flere kommet til, og nu benyttedes anledningen til at gøre et nyt fremstød i Holsten for denne tanke« o.s.v.

Men, mig bekendt er det sådan, at lensgreven på Holsteinborg havde hørt om oprettelsen af en sparekasse på godset Dobersdorf i Kreis Plön af Christoph von Blome i 1795, og den blev i »1871 aus nicht bekannten Gründen aufgeløst«, se s. 50 i Adolf Trende: »Geschichte der deutschen Sparkassen«.

Så vidt jeg husker, sagde bl. a. professor Jens Warming, at vi fik »tyendesparekasserne« fra Holsten og bysparekasserne fra England. Slettebo har for landsbysparekassernes vedkommende angivet retningen nord-syd, men det bør være syd-nord.

Med venlig hilsen
Deres *Mads Iversen*

En slesviger!

Fra hr. Svend Moos, Kollund, har vi modtaget følgende:

Vi er alle jyder for Vorherre!

Nørrejyder bor nord for Kongeåen, og vi sønderjyder, mellem denne og Ejderen. Vi er alle, stort set, af dansk rod og hører til den danske stamme i Skandinavien.

En anden skandinav, en nordmand, har engang sammenlignet den danske stamme med en sandet strandbred. Bølgerne, skrev han, skyllede hen over os uden at det forandrede stort, der dannedes kun en lidt bølgeformet overflade, når vandet var væk. Sådan er altså en sønderjyde også.

En slesviger er en sønderjyde, der på grund af, at han bor mere i brændingen, er bleven mere hærdet. Hans bølgeformer er derfor højere, han kan derfor se videre ud.

Han kan både se noget godt og noget skidt i de bølger, der er skyllet frem og tilbage, såvel de fra syd, som dem fra nord ned over den landstrimmel, der nu engang er hans hjemstavn.

Slesvigeren er derved bleven så »helstøbt«, så »zweiströmigkeit« er bleven en bestanddel i ham. Denne har gjort ham så intelligent så han uden videre kan gå ind i den ene eller den anden politiske bås, og i forhold til Nordenåsdanskerne har vi endda hernede en ekstra, en til det tyske.

Svend Moos

En bog om Urnehoved

Rentier H. P. Jørgensen, Olmersvold, Tinglev, har udarbejdet en bog om det emne, der har beskæftiget ham i mange år: »Landstinget på Urnehoved og Olgersdiget. Placeringen og deres funktion«. Bogen, af hvilken der er trykt 500 eksemplarer, er på 80 sider, og den kan købes i bogladerne – et eventuelt overskud går til mindeparken på Urnehoved. Medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland og abonnenter på Sønderjysk Månedsskrift kan bestille bogen hos forfatteren til en favørpris af 9.50 kr., frit tilsendt.

BOGANMELDELSER

Studehandel

Skønt studeeksporten gennem århundreder var en af Danmarks største rigdomskilder, findes der kun få spredte undersøgelser af emnet, ingen samlet behandling. Derfor griber man med interesse et nyt bidrag, der er kommet på tysk, med en oversigt især over studehandelen fra 1485 til 1704 (Heinz Wiese: *Der Rinderhandel im nordwesteuropäischen Küstengebiet vom 15. Jahrhundert bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts*, 129 sider, der sammen med en anden bog, Johan Bölts: *Die Rindviehhaltung in oldenburgisch-ostfriesischen Raum vom Ausgang des 16. Jahrhunderts bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts*, er udkommet under fælles titlen: *Rinderhandel und Rinderhaltung im nordwesteuropäischen Küstengebiet vom 15. bis zum 19. Jahrhundert*, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 64,- D-mark). Vi holder os her til Heinz Wieses afdeling, som har særlig interesse for Danmark.

Wiese skønner, at den samlede udførsel fra Danmark, Skåne og hertugdømmet Slesvig i tiden fra 1480 til 1810 kom op på mellem $9\frac{1}{4}$ og $11\frac{1}{4}$ million stude. Under forsøget på at præcisere skønnet er forfatteren nået

frem til de hidtil nøjagtigste tal for studeeksporten i årrækken fra 1485 til 1704. Midlet har været toldlisterne for de store toldsteder i Rendsborg og Gottorp. Hvor der foreligger tal for samme år fra de to toldsteder, viser de sig at stemme så godt overens, at der kan bygges på dem, dog med det forbehold, at Gottorp ikke får registreret de usolgte stude, som fra markedet i Husum bliver drevet videre sydpå, og Rendsborg får ikke fat i de stude, der er gået over Kiel og Frederiksstad.

Forfatteren har søgt at gennemføre en vidtgående analyse af studehandlens stadier, f. eks. af eksportens veje til lands og til vands, drifternes størrelse, antallet af stude drivere, de påløbende omkostninger i form af told, vejafgifter, færgafigter, løn, foder osv. osv.

I hundredåret fra 1551 til 1650 har den danske bonde gennemsnitlig fået knap 30 pct. af forbrugerprisen for at påtage sig studeopdrættet og fodre stude de første 3–4 år. Den afsluttende vinterfodring gav mellem 18 og 19 pct. til dem, der lagde stald, hø og tildels korn til; det var hovedsagelig adelen. Godt 25 pct. gik til studehandlerne, der var mellemlid mellem vinterstalden og marskens sommergræsning. Den

sidste vej til forbrugeren gav græsserne og slagterne 27 pct.

De fleste studedrifter gik sydpå i det tidlige forår, idet dog efterårsdrifterne fik stigende betydning; fra 7,3 pct. i perioden 1550–1600 voksede efterårsdrifterne til at andrage 13,4 pct. af studeeksporten i 1600–1650 og til 29,1 pct. i 1650–1700. Men marts måned tog stadig årets spidsbelastning. I året 1565 blev der således af i alt 45.779 eksportstude fortoldet 41.598 alene i marts måned. Rekorddagen lå altid tæt ved den 20. marts. Rekorden er sat den 16. marts 1617 med 11.760 stude. Der har været trængsel på vejene, når studene blev trukket ud af staldene og jaget sydpå, endnu før solen rigtig havde fået magt.

Det er et meget værdifuldt materiale, der her bliver fremlagt, og man må håbe, at det kan anspore en dansk forsker til at tage hele emnet op til samlet behandling set med danske øjne. Blandt andet trænger den danske studopolitik til at blive belyst i sammenhæng.

Man kan sagtens ikke bebrejde Wiese, at han overtager den traditionelle fortolkning af den første studeforordning, vi kender til her i landet: Anno 1475 blev det forbudt danske statsborgere at lade øksne drive længere end til grænsen mellem kongeriget og hertugdømmet, nærmere betegnet byerne Assens, Kolding og Ribe. En højst mærkelig bestemmelse. At toldekspeditionen bliver bundet til bestemte byer er meget forståeligt, men hvorfor begrænse undersåtternes handelsfrihed på dette punkt?

C. P. O. Christiansen svarer i *Det danske folks historie*, bd. III, s. 204, at det var udslag af en nationalt bestemt handelspolitik, idet kongen ønskede at vælte toldafgifterne over på de fremmede opkøbere. Kr. Erslevs svar i *Danmarks Riges historie*, bind II, s. 581, lå på samme linje: »Man mente vistnok i datiden, at dette netop var en

for landet fordelagtig ordning; så blev det jo de fremmede, der kom til at bære tolden . . .«. Erik Arup er meget kategorisk, *Danmarks Historie*, II, s. 260: »Ved denne grove forholdsregel mente regeringen at kunne sikre sig, at det blev de tyske opkøbere, der kom til at betale eksporttolden«. Og skønt Heinz Wiese har materiale til et spørgsmålstegn, slutter han op uden forbehold: Forordningens hensigt var at lade de fremmede opkøbere betale udførselstolden for på den måde at få flere penge til landet. Marius Vibæk har s. 94 i *Den danske handels historie en variation*; efter denne var stude et nyt skatteobjekt, og for at få skatten til at glide lettere igennem, lod kongen de fremmede betale.

Det må være tilladt at være skeptisk over for disse forklaringer. For det første var der ikke jo tale om en specialhandel, som man intet kendte til på højeste sted, men om studehandel, som alle var fortrolige med, fra den ringeste bonde til samfundets top. Næppe nogen kunne være i tvivl om, at opkøberen ville trække toldafgiften fra pristilbudet, når han selv skulle betale tolden. For det andet var man vænnet til at betale told gennem mere end et par århundreder. For det tredje var tolden beskeden i forhold til de andre omkostninger, som var ret store i studeeksportens første tid. Man har en opgørelse fra 1528 over en eksport på 190 stude. Indkøbspris 1547 mark og 8 skilling, told 23 mark og 12 skilling, omkostninger til Flensborg (inkl. tolden?) 49 mark og 13 skilling, omkostninger fra Flensborg til Elben og til tilbagereisen 712 mark og 8 skilling. I dette budget figurerer tolden med rundt regnet 1 pct.

Det er i virkeligheden lidet troligt, at tolden har været centrum i et forbud af den nævnte art. Der er flere mulige forklaringer, men den mindst sandsynlige er den, forfatteren accepterer, at det skulle være en finansoperation af

hensyn til tolden at afskære danske borgere fra at indtjene valuta i udlandet.

Derimod polemiserer forfatteren imod den opfattelse, at tilbagegangen i studehandelen pludselig satte ind efter 1718, da Danmark forhøjede udførselstolden og Holland som modtræk forhøjede indførselstolden. Falbe Hansen, der er en af de citerede forfattere, har det anførte sted ikke talt om et pludseligt fald, men om en omlægning, så tyske mellemhandlere aftog studene. Endvidere stemmer Wieses oplysning side 97 om, at et mærkbart fald først kan konstateres fra 1734, ikke med hans kurve side 93, hvor der tværtimod afbildes en eksportstigning fra dette tidspunkt.

Forfatteren er også uheldig, når han side 59 bemærker, at den danske konge og den gottorpske hertug »efter gammel ret« fik hver halvdel af Rendsborgs toldindtægter og som bevis anfører hertug Adolfs kvittering for sin halvpart 1582, for denne ordning var baseret på delingen 1581 efter hertug Hans den ældres død. Hertug Hans havde nemlig også haft part i disse toldindtægter.

Side 32 overraskes man af den påstand, at det var oksevejen i Ditmarsken, der af afdøde museumsdirektør Lund, Haderslev, blev kaldt »Guldvej-

en«. Som kilde henvises højtideligt til Lunds artikel i Haderslev-Samfundets årsskrift 1940, skønt der heri ikke står et ord om Ditmarsken. Lunds guldvej går fra Hjerting-Ribe-Brøns-området til Gennerbugt.

Og mens vi er ved oksevejene, må det siges, at det nok er for lidt, når der på kortet s. 112 kun angives een tværforbinding mellem de vestlige og den østlige oksevej i den nuværende danske del af den jyske halvø, den fra Ribe til Toldsted.

Det virker pudsigt, at forfatteren side 34 under opremsningen af markeder ikke nævner Kliplev, men Paulskro, skønt han på samme side henviser til Gregersens bog »Messe og marked – det landskendte Kliplev marked«. En del af kildehenvisningerne synes at være af noget overfladisk karakter. Side 94 er H. V. Gregersen for øvrigt blevet til K. V. Gregersen, og i litteraturlisten side 127 optræder begge navneformer, som om det drejer sig om to forfattere.

Der kan nævnes andre indvendinger, men de må ikke fordunkle det arbejde, der er nedlagt i denne dygtige oversigt over en erhvervssammenhæng, der ellers kun findes alt for spredt belyst.

Bjørn Svensson.

En ubegrundet kritik

Tilføjelse til anmeldelsen af L. S. Ravn: Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre i Sønderjysk Månedsskrift, nr. 6, s. 230.

Undertegnede er af forfatteren blevet gjort opmærksom på, at det er ubilligt, når jeg i min anmeldelse betegner titlen på pens. stadsskoleinspektør L. S. Ravn så fortjenstfulde arbejde som *misvisende*, da købstadslærerne *ikke* er medtaget heri. Dette er, som af forfatteren påpeget, forkert, da købstæderne

er medtaget i den topografiske oversigt over de danskuddannede læreres fordeling på landsdelen, da der i indledningen side 23 gives en, om end særdeles kortfattet, redegørelse for de særlige problemer i købstæderne, og da købstadslærerne, om end næppe fuldtaligt, er medtaget i det biografiske afsnit. Jeg beklager og undskylder denne lapsus, der har sin primære forklaring netop i kortfattetheden af den anførte redegørelse for netop købstadslærernes forhold i indledningen. Titlen på hr. Ravn's udmærkede arbejde er med andre ord fuldtud dækkende.

Aage Bonde.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænse­landets liv
grænse­landets sang**

møder De i

Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjysk
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank ^Å/_S

GRAASTEN

^Å/_S Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

**Støt
vore
annoncører**

Tilbud og efterlysninger
så BOGBØRSEN
Optages gratis for abonn.
på Sønderjysk Månedsskrift

Tønder Landmandsbank ^{A/s}

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Morsø Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

GRAM KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM ^{1/5} • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Redaktørernes adresser: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. - Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.